

Anna KOMOROWSKA

Małopolski Instytut Kultury
Kraków, Polska
e-mail: komorowska@mik.krakow.pl

KRAJOBRAZ KULTUROWY W PROGRAMACH EDUKACJI REGIONALNEJ

„O potrzebie zachowania walorów krajobrazu kulturowego trzeba przede wszystkim uświadomić społeczeństwo, nierzadko mówiąc wręcz o jego istnieniu, a z kolei o potrzebach, dalej propagować je od przedszkola (...)” Bogdanowski (1999)

słowa kluczowe: edukacja regionalna, krajobraz kulturowy, programy szkolne

WSTĘP

Wiedza o tym skąd pochodzimy i jakie są nasze korzenie kulturowe jest niezbędna do ocalenia i trwania elementów dziedzictwa kulturowego, zarówno duchowego, czyli obyczajów i języka, jak i materialnego, na które składają się krajobraz, architektura, sposoby gospodarowania przestrzenią i lokalna wytwórczość. „Krajobraz jest jak księga, w której zapisane są dzieje okolicy i jej czas obecny. (...) Krajobraz można czytać jak książkę, ale trzeba się tego nauczyć. Ta umiejętność pozwoli nam czerpać wiedzę z tego źródła i to nie tylko o naszej „małej ojczyźnie”, lecz także o nas samych oraz naszych bliższych i dalszych sąsiadach” (Konopka, 2001)

„Edukacja regionalna – dziedzictwo kulturowe w regionie” to nowa propozycja programu nauczania, zatwierdzona przez Ministerstwo Edukacji Narodowej w 2001 r. Jak wygląda realizacja programu? W jaki sposób uwzględniono w programie tematykę krajobrazu kulturowego i architektury? Czy edukacja regionalna może stać się podstawą nauczania o otaczającym krajobrazie kulturowym, jego elementach i potrzebie ochrony? – To główne pytania, na które starano się odpowiedzieć w niniejszym artykule.

„EDUKACJA REGIONALNA – DZIEDZICTWO KULTUROWE W REGIONIE” – ZAŁOŻENIA I FORMY REALIZACJI

Nauczanie o regionie nie jest nowością w polskim szkolnictwie. Problematykę tę poruszano już w 2 poł. XIX w. O potrzebie budzenia zainteresowania historią najbliższej okolicy czytamy również w programach szkolnych z 1923 i 1934 r. (Sośnierz, 1999).

Na V. Kongresie Regionalnych Towarzystw Kultury, który odbył się w 1994 r. we Wrocławiu, uchwalona została tzw. Karta Regionalizmu Polskiego. Karta określa 11 zasad, których przestrzeganie ma przyczynić się do prawidłowego rozwoju społecznego i politycznego kraju. Jedną z nich jest wprowadzenie zmian w systemie edukacji (Bednarek, 1999). Rok później zostały opracowane założenia nowego programu edukacyjnego „Edukacja regionalna – dziedzictwo kulturowe w regionie”, które odzwierciedlają postulaty zawarte w Karcie. W 2001 r. program został zatwierdzony do realizacji jako ścieżka międzyprzedmiotowa. Jego podstawowym celem jest ukształtowanie poczucia własnej tożsamości regionalnej uczniów poprzez zapoznanie ich z podstawowymi informacjami o regionie w wymiarze geograficznym, kulturowym i etnograficznym, a także poprzez wprowadzenie w świat wartości wyznawanych w danym środowisku. Celem programu jest również kształtowanie tzw. tożsamości pluralistycznej, otwartej na inne społeczności. Poprzez zapoznanie się z własną kulturą uczniowie uczą się odczytywać i rozumieć inne, szanować odmienność.

Założenia programu „Edukacja regionalna – dziedzictwo kulturowe w regionie” zawierają listę zagadnień, które powinny być poruszone w trakcie realizacji. Uwzględniono również, choć w niewielkim stopniu, problematykę krajobrazu kulturowego – specyfikę geograficzną regionu z uwzględnieniem przemian gospodarczych i demograficznych, dzieje osadnictwa, tradycyjną architekturę i budownictwo.

Założenia programowe są podstawą tworzenia programów nauczycielskich (będących modyfikacją programów istniejących) lub autorskich (realizowanych np. w klasach o profilu humanistycznym). Przy doborze tematów należy uwzględnić specyfikę regionu, ale programy nauczania mogą być formułowane z dużą swobodą. Pozwala to na rozwinięcie problematyki krajobrazu kulturowego. Założenia programowe mogą stać się również podstawą programów dydaktyczno – wychowawczych szkół, wycieczek szkolnych, lekcji muzealnych, tzw. zielonych szkół, tematem konkursów i olimpiad przedmiotowych, a także zajęć pozalekcyjnych i pozaszkolnych, w ramach programów gminnych, muzealnych, zajęć prowadzonych przez towarzystwa i domy kultury.

KRAJOBRAZ KULTUROWY W PROGRAMIE „EDUKACJA REGIONALNA – DZIEDZICTWO KULTUROWE W REGIONIE”

Jak wspomniano wcześniej problematyka krajobrazu kulturowego poruszana jest w programie tylko w niewielkim stopniu. Analizując programy nadesłane przez nauczycieli na konferencję „Edukacja regionalna – dziedzictwo kulturowe w regionie w zreformowanej szkole” można wyodrębnić następujące zagadnienia związane z tematem krajobrazu naturalnego i kulturowego oraz architektury: aspekty geograficzne regionu (rzeźba terenu), aspekty przyrodnicze regionu (krajobraz naturalny, ingerencja człowieka w przyrodę), krajobraz kulturowy (zagospodarowanie i użytkowanie terenu, ład i nieład w okolicy, architektura, panorama miasta, krajobraz wsi, budownictwo drewniane, współczesna zabudowa, plan miasta), zabytki (obiekty zabytkowe i miejsca pamięci, ciekawe obiekty architektoniczne), miejsca ważne (miejsca ulubione, ciekawe, bliskie, dom i okolice), turystyka i atrakcyjność regionu (Bednarek, 1999, 2000).

Szczególnie cenne wydają się programy poruszające tematykę ładu przestrzennego. Uczniowie uczą się dostrzegać negatywne skutki nieracjonalnego gospodarowania przestrzenią oraz szukać rozwiązania problemów z tym związanych.

Istotne wydaje się nie tylko zwrócenie uwagi na krajobraz zastany, ale również pokazanie możliwych rozwiązań i odniesień do przyszłości. Ciekawym i ważnym elementem edukacji regionalnej mogłyby być lekcje typu „Nowe inwestycje – próba oceny z różnych punktów widzenia” J. Angiel czy „Wizje rozwoju mojej małej ojczyzny z XXI w.” M. Wiesner, które uświadamiają dzieciom, że każda zmiana w krajobrazie pociąga za sobą różnorakie skutki, nie zawsze tylko dobre lub tylko złe. Zwrócenie uwagi na różne punkty widzenia tego samego problemu pomaga zrozumieć trudności związane z kształtowaniem krajobrazu, co z kolei może zaowocować wykształceniem większej wrażliwości społecznej uczniów oraz przygotować ich do roli świadomego użytkownika przestrzeni.

W wielu programach pojawia się również temat „ulubionych miejsc”, „domu i jego otoczenia” czy „drogi z domu do szkoły”. Jest to z pewnością dobry punkt wyjścia do mówienia o otaczającym krajobrazie. Chętniej mówimy o tym co jest bliskie sercu. Dlatego tematyka ta poruszana jest często w programach edukacji przestrzennej, od lat prowadzonej w Finlandii, Wielkiej Brytanii czy innych krajach zachodnich, a stopniowo wprowadzanej również w Polsce. Przykładem mogą być projekty „Our Place” i „Mpsix” prowadzone przez The Lighthouse oraz „Neighbourhood Journeys - making the ordinary extraordinary” przygotowany przez CABE (Williamson, Hart, 2004)¹.

Ponieważ program edukacji regionalnej powinien być realizowany na różnych

¹ Informacja o projektach dostępne na stronach: www.buildingconnections.co.uk, www.mpsix.co.uk, www.cabe.org.uk

przedmiotach, warto również zwrócić do podręczników historii czy sztuki. Znajdziemy tam informacje o poszczególnych stylach architektonicznych. Zdecydowanie brakuje w nich ujęcia całościowego. Krajobraz kulturowy, miasto rzadko stają się tematem oddzielnej lekcji. Wyjątkiem jest tu niezwykle podręcznik do plastyki „Człowiek i przestrzeń” (Bogdanowicz, 1989), który może stać się źródłem inspiracji również dla nauczycieli edukacji regionalnej.

WYBRANE PROGRAMY O POSZERZONEJ TEMATYCE KRAJOBRAZOWEJ

Programem szczególnie godnym polecenia jest „Dialog z otoczeniem” autorstwa Z. Bisiak, A. Wróbel i D. Śmiechowskiego, zatwierdzonym przez MEN w 2005 r.². Jest to jedyny w Polsce program dotyczący edukacji przestrzennej. Jego stworzenie poprzedziły liczne warsztaty przeprowadzone przez autorów pod tą samą nazwą. Program może być realizowany w ramach interdyscyplinarnych lekcji, zajęć pozalekcyjnych lub zielonej szkoły. Porusza takie tematy jak: „Twórca i użytkownik krajobrazu kulturowego – środowiska zbudowanego”, „Charakterystyczne formy krajobrazu i formy zabudowy w regionie”, „Wpływ warunków środowiska na rodzaj zastosowanych materiałów i formy zabudowy”, „Wskazanie wpływu sposobu zagospodarowania terenów na atrakcyjność regionu”, „Planowanie przestrzenne i architektura”. Realizacja programu zakończona jest przygotowaniem przez uczniów projektu zagospodarowania terenu wokół szkoły. Program, poza przekazaniem cennej wiedzy, ma na celu kształtowanie postaw pro-społecznych i pro-środowiskowych.

Kolejnym programem edukacyjnym wartym uwagi jest „Międzyresortowy program na rzecz ochrony krajobrazu historycznego i właściwego kształtowania przestrzeni przyrodniczej i kulturowej Polski”³. Program ten za cel stawiał sobie nie tylko uświadamianie społeczeństwu wartości krajobrazów kulturowych i potrzeb ich ochrony, ale także „bardziej świadomego kształtowania swego otoczenia oraz pielęgnacji i właściwego wykorzystania krajobrazów”, a także wyrobienia nawyków „zapewnienia większego ładu przestrzenno – architektonicznego” (Bednarek, 2000). Powołany w 1999 r. Międzyresortowy Zespół do Spraw Wdrażania Programu miał za zadanie opracować specjalne materiały pomocnicze i dydaktyczne dla nauczycieli, które pozwolą im rozwinąć problematykę krajobrazów w ramach ścieżki edukacyjnej „Edukacja regionalna – dziedzictwo kulturowe w regionie”. Koordynacją i administracją programu zajmował się Ośrodek Ochrony Zabytkowego Krajobrazu. Nakładem OZK został wydany podręcznik „Krajobraz kulturowy warsztaty dla nauczycieli i metodyków”. Wydawano również kwartalnik „Krajobrazy dziedzictwa kulturowego”, będący instrumentem promocji programu, a także forum wymiany doświadczeń. Niestety program został zawieszony i nie jest już realizowany.

² Opis programu dostępny na stronie: www.ea.org.pl/konferencja/edu.pdf

³ Program realizowany jest na podstawie Zarządzenia Prezesa Rady Ministrów Nr 41 z dnia 27.07.1999 r.

Ze względu na oryginalność i kompleksowość warto zwrócić również uwagę na program „Ślady przeszłości, czyli uczniowie adoptują zabytek” przygotowany przez Instytut Dziedzictwa Narodowego i Centrum Edukacji Obywatelskiej. Idea programu jest prosta. Uczniowie wspólnie z nauczycielem poznają miejscowe zabytki, obiekty zaniedbane, ale stanowiące ślad przeszłości, a następnie wybierają jeden, zbierają informacje na jego temat, sporządzają dokumentację, porządkują teren wokół niego, a wreszcie dzielą się swoją wiedzą z rówieśnikami, rodzinami. Efektem pracy może być publikacja, strona internetowa czy przedstawienie. Program ten może zostać w bardzo łatwy sposób przystosowany do edukacji na temat krajobrazu kulturowego.

REALIZACJA PROJEKTÓW EDUKACJI REGIONALNEJ

W jaki sposób realizowano program w poszczególnych szkołach przedstawimy na przykładach wybranych szkół z małych miejscowości w Małopolsce.

Gimnazjum w Lipnicy Murowanej zorganizowało jednorazowy projekt międzyprzedmiotowy „Lipnica wczoraj i dziś” mający na celu zapoznanie uczniów z dziedzictwem kulturowym regionu. Praca przebiegała metodą projektu, w 17 grupach i trwała kilka miesięcy. Efektem końcowym były m.in. takie opracowania jak: Lipnica w starej fotografii, mapa poziomicowo – turystyczna Lipnicy, makieta „Szlakiem lipnickich zabytków”, fazogramy o przydrożnych kapliczkach, mapa przysiółków. Przygotowano również dwie inscenizacje oraz zorganizowano dwa konkursy – plastyczny i literacki. Wynik pracy poszczególnych grup został zaprezentowany pozostałym uczniom. Akcja wymagała zarówno od nauczycieli jak i od młodzieży dużych nakładów pracy i czasu, i nie została do tej pory powtórzona. Nie oznacza to jednak, że nauczyciele nie podejmują wysiłków w tym kierunku. Elementy edukacji regionalnej wprowadzane są do poszczególnych przedmiotów.

W Szkole Podstawowej w Niepołomicach elementy edukacji regionalnej realizowane są w ramach różnych przedmiotów. Tematyka ta pojawia się już w klasie zerowej, gdzie w ramach tematów globalnych porusza się takie zagadnienia jak: „Krajobraz wiejski i miejski” czy „Dom, do którego wracam”. Pierwsze trzy klasy realizują program nauczania zintegrowanego, w ramach którego uczniowie poznają swoją miejscowość oraz wsie i miasta w pobliżu, zwiedzają zabytki i pomniki przyrody. W klasie drugiej i trzeciej pojawia się temat krajobrazu. W klasach wyższych edukacja regionalna realizowana jest na poszczególnych przedmiotach. Na historii poruszane są takie tematy jak: zabytki, budowle obronne, pałace magnackie i dworki szlacheckie w regionie, historia mojej miejscowości, atrakcje turystyczne i przyrodnicze. Ponadto poruszane są takie zagadnienia jak: życie codzienne w średniowiecznym mieście, architektura i sztuka w Polsce złotego wieku, gdzie jako przykład podawany jest pobliski Kraków. Tematyka regionalna poruszana jest również na

lekcjach plastyki (np. sztuka renesansowa na przykładzie niepołomickiego zamku), języka polskiego, muzyki oraz przyrody.

Szkoła Podstawowa w Dębnie, podobnie jak poprzednie, nie realizuje ścieżki międzyprzedmiotowej z zakresu edukacji regionalnej. Tematyka ta poruszana jest na poszczególnych przedmiotach. Warto jednak zwrócić uwagę na inny program przygotowany przez szkołę. Jest to ścieżka ekologiczna, zrealizowana w klasach IV –VI. W klasie czwartej uczniowie uczyli się czym jest zdrowe środowisko domowe. Poruszane były takie tematy jak: zieleń przyjacielem domu, kolorystyka wnętrz i wyposażenia, oświetlenie, akustyka i hałas, sposób ogrzewania i wentylacja. Drugim tematem było ekologiczne prowadzenie domu. W klasie piątej uczniowie uczyli się o wzajemnych relacjach człowieka i środowiska, działaniach pozytywnych i negatywnych. Szczególnie ciekawe wydają się tematy: zakładanie parków narodowych i krajobrazowych, propagowanie rolnictwa ekologicznego, tworzenie pasów zieleni wokół dróg i autostrad, rekultywacja obszarów zniszczonych. W klasie szóstej uczniowie zapoznawali się z terenami i obiektami chronionymi w najbliższej okolicy. Ścieżka ekologiczna była zrealizowana jako jednorazowa akcja, jednak przygotowane materiały mogą zostać wykorzystane ponownie.

PROJEKTY EDUKACYJNE REALIZOWANE PRZEZ MAŁOPOLSKI INSTYTUT KULTURY⁴

Projekt „Sekrety zabytków –wielka eksploracja” składa się z cyklu warsztatów, poprzedzających co roku Małopolskie Dni Dziedzictwa Kulturowego. Celem projektu jest zainteresowanie dzieci i młodzieży kościołem, zamkiem czy dworem, który jest obiektem Dni. Projekt zrealizowany w Lipnicy Murowanej w 2007 r. w największym stopniu czerpał z tematyki krajobrazu kulturowego. Warsztaty trwały trzy dni, podczas których uczniowie miejscowego gimnazjum zastanawiali się nad przeszłością, przyszłością i dniem dzisiejszym swojej miejscowości. Odwoływano się do skojarzeń, zwracano uwagę na faktury materiałów budowlanych, kolory, detale i widoki. W ramach gry terenowej poszukiwano dawnych warsztatów rzemieślniczych. Analizując architekturę regionalną młodzież projektowała domy przyszłości, które czerpały z lokalnej tradycji i wpisywały się w zabytkową zabudowę rynku.

W 2007 r. Małopolski Instytut Kultury rozpoczął nowy program „autoportret – warsztaty”, który ma na celu edukację przestrzenną dzieci i młodzieży. W roku szkolnym 2007/2008 podjęto współpracę z 3 ośrodkami szkolnymi w Małopolsce, gdzie realizowany jest projekt „Oswoić przestrzeń”. Jest to roczny cykl warsztatów, w ramach zajęć pozalekcyjnych, w czasie których uczniowie poznają najbliższe środowisko, tradycyjną architekturę regionu i charakterystyczne cechy krajobrazu. Celem prowadzonych zajęć jest rozwijanie wrażliwości na przestrzeń i nauka odczytywania jej znaczeń.

⁴Opisane w tym rozdziale projekty były koordynowane przez A. Komorowską (Rytter).

Zadania projektowe i manualne, takie jak budowanie makiet rozwijają wyobraźnię i kreatywność uczniów. Projekt realizowany jest w 2 szkołach podstawowych: w Niepołomicach i Dębnie oraz w przedszkolu w Krakowie. Planowana jest również wersja weekendowa projektu dla gimnazjum w Lanckoronie i młodzieży licealnej w Nowym Sączu. Ważnym elementem warsztatów jest wykonanie przez uczniów projektu zagospodarowania otoczenia szkoły. Jeżeli będzie taka możliwość, zajęcia mogą być kontynuowane w postaci warsztatów wakacyjnych, podczas których zostaną zrealizowane wybrane elementy projektu.

PODSUMOWANIE

„Edukacja regionalna – dziedzictwo kulturowe w regionie” to nowa propozycja programu nauczania, zatwierdzona przez MEN w 2001 r. Architektura i krajobraz kulturowy zajmują stosunkowo niewielką część treści, omawianego tu programu, jednak ze względu na specyfikę realizowania wg zasad ścieżki międzyprzedmiotowej, tematy te mogą być rozwinięte w zależności od regionu czy indywidualnego pomysłu nauczyciela.

Założenia programu są z pewnością słuszne, jednak jego rzeczywista skuteczność w dużej mierze zależy od intencji szkoły. Jak pokazuje przykład wybranych 3 szkół problematyka regionalna jest poruszana okazjonalnie, w postaci jednorazowych akcji, które na pewno są potrzebne, ale nie wystarczające. Nawiązanie do tej tematyki na poszczególnych przedmiotach jest bardzo cenne, ale zagadnienia związane z regionalizmem stanowią niewielką część w stosunku do całej treści nauczania. Inną formą realizacji programu są zajęcia pozalekcyjne i różnego rodzaju warsztaty. W artykule przedstawiono projekty z zakresu edukacji przestrzennej realizowane przez Małopolski Instytut Kultury. Projekt „Oswoić przestrzeń” trwa cały rok, ale mimo to nosi znamiona jednorazowej akcji, której kontynuacja powinna leżeć w interesie szkoły.

Reasumując można stwierdzić, że podstawa programowa „Edukacja regionalna – dziedzictwo kulturowe w regionie” daje możliwość tworzenia nowatorskich programów, uwzględniających edukację na temat krajobrazu kulturowego. Należy jednak dołożyć starań, aby zachęcić szkoły i nauczycieli do działań w tym zakresie.

LITERATURA

- Bednarek S. (red.), 1999: Edukacja regionalna – dziedzictwo kulturowe w regionie w zreformowanej szkole, MEN, Wrocław.
- Bednarek S. (red.), 2000: Edukacja regionalna – dziedzictwo kulturowe w regionie w zreformowanej szkole, MEN, Wrocław.
- Bogdanowicz P., 1989: Człowiek i przestrzeń, WSiP, Warszawa.
- Bogdanowski J., 1999: Znikający krajobraz. [w:] Patientia et tempus, ROBiDZ, Kraków.

- Konopka M. (red.), 2001: Każde miejsce opowiada swoją historię, czyli rzecz o dziedzictwie wiejskim. Fundacja Fundusz Współpracy, Poznań.
- Sośnierz M., 1999: Edukacja regionalna w polskiej szkole – perspektywa historyczna. [w:] Michalewska M. T., (red.) Edukacja regionalna. Z historii, teorii i praktyki, Oficyna. Wydawnicza Impuls, Kraków.
- Wiesner M., 2000: Wizja rozwoju mojej ojczyzny w XXI w. Koncepcja zajęć dla kl. I–III szkoły podst. [w:] Edukacja regionalna-dziedzictwo kulturowe w zreformowanej szkole: materiały dla nauczycieli (red.) S. Bednarka. Wrocław: „Silesia”, s. 91–93.
- Williamson C., Hart A., 2004: Neighbourhood Journeys - making the ordinary extraordinary, CABE Education Foundation, Londyn.

SUMMARY

CULTURE LANDSCAPE WITHIN PROGRAMMES OF REGIONAL EDUCATION

Regional education – cultural heritage in the region is a new educational programme, approved by Ministry of National Education in the year 2001. The main aims of the programme are to give students basic information about the region they live in and specific features of the surrounding environment, and secondly to bond them with the environment, region and country.

Cultural landscape is one of the topic, but it doesn't play a key role in the programme. *Regional education* is inter-subject programme. It means that it should be realized in co-operation between different teachers, which work on a project suitable for the region. The project has to fulfill criteria of the programme, but it could be formed freely. It is also possible to develop the topic cultural landscape within the confines of the project.

The article presents some projects on regional education which include the topic cultural landscape. We analyzed the history, art and polish language textbook and tried to find chapters about landscape and architecture. The article presents also some projects on landscape as a main topic, like *Dialogue with Surrounding*, wrote by Z. Bisiak, D. Śmiechowski and A. Wróbel.

The good project is not enough. In order to be effective teachers and schools should be really involved in the idea. The article presents 3 schools from small cities in Małopolska and how they realized the projects *Regional education*. It is also possible to realized the program within the confines of the after-school workshops. We describe the projects on spatial education, which were realized by Małopolska Culture Institute.

The programme *Regional education – cultural heritage in the region* give a chance to create innovative projects on cultural landscape. We should do our best to encourage teachers and schools to work on the idea.